

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.90>

**ПРОБЛЕМА ВИКЛАДАННЯ РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ НАУК
В УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.
АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД
В ШКОЛАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ ТА СВІТОВА ПРАКТИКА
(НА ПРИКЛАДАХ НІМЕЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ, ІЗРАЇЛЮ, ФРАНЦІЇ, США,
КИТАЮ, ФІНЛЯНДІЇ ТА ТУРЕЧЧИНИ)**

Терлецький Р.В.,
*аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0002-0062-9100
e-mail: terletsky777@ukr.net*

Терлецький Р.В. Проблема викладання релігієзнавчих наук в українських навчальних закладах. актуальність впровадження ідеологічних засад в школах післявоєнної України та світова практика (на прикладах Німеччини, Польщі, Ізраїлю, Франції, США, Китаю, Фінляндії Та Туреччини).

В статті досліджено проблему викладання релігієзнавчих наук в українських навчальних закладах, визначено практичну та ідеологічну доцільність для впровадження предметів морально-духовного спрямування в державних школах.

Наголошено, що після проголошення незалежності України важливе місце посіли закони про свободу віросповідання, як суб'єктивне юридичне право, та релігійні організації, як інструмент та система задоволення релігійних потреб. Також проаналізовано основні закони, підзаконні акти та укази що забезпечують право на свободу віросповідання в Україні та нормативно-правові документи, які як юридичний механізм забезпечують потреби громадян на отримання освіти.

Звернуто увагу, що ст. 53 Конституції України не тільки гарантує право на освіту, але й визначає обов'язковість повної загальної середньої освіти, а також на те, що згідно законів України, діє політика чіткої секуляризації школи і церкви.

Зауважено, що визнання державою дипломів та дозвіл на заснування релігійними організаціями навчальних закладів, де поряд з світською будуть викладатись і релігійні дисципліни, повністю відповідає вимогам міжнародного права.

Здійснено аналіз статистичних даних про наявні релігійні організації, та на його основі визначено домінуючу авраамічну релігію яка якісно превалує на сьогодні в Україні. Звернуто увагу на принципи роботи приватних шкіл різного релігійного спрямування що акредитовані МОН України та видають документи про освіту державного зразка.

Приведено приклади присутності чи секуляризації автохтонних релігій, церков чи філософсько-ідеологічних течій в школах деяких країн, та проаналізовано їх вплив на суспільство.

Проведено аналіз розвитку взаємодії держави і церкви в освітніх процесах у державних школах в Україні. Наголошено, що угоду про співпрацю між Міністерством освіти і Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій можна вважати путівником у взаємодії держави та церкви, та нажалі на сьогодні не розроблено нормативно-правового механізму, який би врегулював і врегламентував закладені в угоді наміри.

Зроблено висновки про те, що Міністерство освіти разом з представниками церков повинні розробити курс духовно-морального спрямування і запровадити предмет з історії та філософії української духовності. Такий курс має стати фундаментом для формування основ громадянської свідомості і базуватись на принципах толерантності, плюралізму, демократичності, самоповаги та самовдосконалення з обов'язковим означенням власної національно-історичної та культурної самобутності заради духовного відродження та зросту Української Держави.

Ключові слова: релігія, свобода віросповідання, свобода совісті, релігійна освіта, особливий статус, принципи рівноправності, релігійні школи, міжнародно-правові документи, Пакт про права людини, Конвенція про захист прав та свобод, Богослов'я, атеїзм, секуляризм, національна самоідентифікація, культурна самобутність.

Terletsky R.V. The Issue of Teaching Religious Studies in Ukrainian Educational Institutions. Relevance of Implementing Ideological Principles in Schools in Post-War Ukraine and Global Practices (based on Examples from Germany, Poland, Israel, France, the USA, China, Finland, and Turkey).

The article explores the issue of teaching religious studies in Ukrainian educational institutions, identifying practical and ideological expediency for introducing subjects of moral and spiritual orientation in state schools.

It has been emphasized that after the declaration of Ukraine's independence, laws on religious freedom, as a subjective legal right, and religious organizations, as instruments and systems for meeting religious needs, occupied a significant place. Additionally, the primary laws, subordinate acts, and decrees ensuring the right to freedom of religion in Ukraine were analyzed, along with normative-legal documents serving as a legal mechanism to meet citizens' educational needs.

It has been noted that Article 53 of the Constitution of Ukraine not only guarantees the right to education but also establishes the compulsory nature of full general secondary education. Moreover, according to the laws of Ukraine, a policy of clear secularization of the school and church is in effect.

It has been noted that the state recognition of diplomas and authorization for religious organizations to establish educational institutions where both secular and religious disciplines will be taught fully comply with the requirements of international law.

An analysis of statistical data on existing religious organizations has been conducted, and based on this, the dominant Abrahamic religion, which qualitatively prevails in Ukraine today, has been identified. The operating principles of private schools with various religious orientations accredited by the Ministry of Education and Science of Ukraine, issuing state-approved educational documents, have been noted.

Examples of the presence or secularization of indigenous religions, churches, or philosophical-ideological trends in schools of certain countries have been provided, and their impact on society has been analyzed.

An analysis of the development of the interaction between the state and the church in educational processes in public schools in Ukraine has been conducted. It is emphasized that the agreement on cooperation between the Ministry of Education and the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations can be considered a guide for the interaction between the state and the church. Unfortunately, as of today, there is no regulatory mechanism developed to regulate and formalize the intentions laid out in the agreement.

Conclusions have been drawn that the Ministry of Education, in collaboration with representatives of the churches, should develop a course of spiritual and moral direction and introduce a subject on the history and philosophy of Ukrainian spirituality. Such a course should serve as the foundation for shaping the fundamentals of civic consciousness and be based on the principles of tolerance, pluralism, democracy, self-respect, and self-improvement, with a mandatory emphasis on defining one's own national-historical and cultural identity for the sake of spiritual revival and the growth of Ukraine.

Key words: religion, freedom of religion, freedom of conscience, religious education, special status, principles of equality, religious schools, international legal documents, Human Rights Pact, Convention for the Protection of Rights and Freedoms, Theology, atheism, secularism, national self-identification, cultural identity.

Постановка проблеми. Незважаючи на заявлену в законодавстві України політику секуляризму, по факту в державі відбулося інтенсивне та хаотичне зрощення релігійної та політичної площин у різних сферах суспільства.

Станом на сьогодні документом що визначає взаємодію держави і церкви в освітніх процесах у державних школах можна вважати угоду про співпрацю між МОН і Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, яка була підписана 25 серпня 2019 р., та нормативно-правового механізму, який би врегулював закладені в угоді наміри співпраці так і не розроблено.

Враховуючи те, що Україна на сьогодні – поліконфесійна держава з великим відсотком віруючого населення, а церква проявляє себе як потужна структура громадянського суспільства, Міні-

стерством освіти разом з представниками церков доцільно було б розробити курс духовно-морального спрямування і запровадити предмет з історії та філософії української духовності, який має стати фундаментом для формування основ громадянської свідомості з обов'язковим означенням власної національно-історичної та культурної самобутності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні різні аспекти права на свободу совісті та віросповідання досліджували такі науковці як: проф. П.М. Рабінович, проф. І.А. Мацелюх, проф. О.М. Биков, проф. А.М. Колодний, проф. В.Є. Єленський, В.І. Лубський, А.І. Яковенко, Л.В. Ярмол та ін. Однак дане питання потребує подальшого дослідження та аналізу в силу динамічних процесів, які відбуваються в українському релігійно-правовому полі.

Мета статі – визначити проблемні питання викладання релігієзнавчих наук в українських навчальних закладах, проаналізувати світову практику та актуальність впровадження ідеологічних засад в школах післявоєнної України.

Виклад основного матеріалу. З проголошенням незалежності України важливе місце в державі зайняли закони про свободу віросповідання як суб'єктивне юридичне право та релігійні організації як інструмент та система задоволення релігійних потреб. Так, на конституційному рівні статтю 35 Конституції України регламентовано право кожного громадянина на свободу вибору світогляду і віросповідання [1]. Для громадян України дія ст. 35 забезпечується Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. [2]. Саме цим Законом гарантується право на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права; забезпечується соціальна справедливість, рівність, захист прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії; визначаються обов'язки держави щодо релігійних організацій (Церков) та обов'язки релігійних організацій (Церков) перед державою і суспільством. В той же час, частина третя цієї статті передбачає, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а **школа – від церкви**, а також те, що жодна релігія не може бути визнана **державою як обов'язкова**.

В Україні також діють два міжнародно-правові документи, згідно яких держава гарантує своїм громадянам право на свободу совісті та віросповідання, а саме: **Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод** (скорочено – Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ)) [3], що набула чинності для України 11 вересня 1997 року, та **Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права** (надалі – Пакт), *ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 р.* [4].

Україна, ставши 9 листопада 1995 року членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень ЄКПЛ і у питанні свободи совісті та права сповідувати будь яку віру, що передбачено Статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою гарантовано, що кожен **має право на свободу думки, совісті та релігії**.

Щодо права громадянина України на освіту, то воно гарантується 53 Статтею Конституції [5], яка в свою чергу визначає **обов'язковість повної загальної середньої освіти**. Крім того, як юридичний механізм забезпечення потреби громадян на отримання освіти, в Україні діє Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про загальну середню освіту» та інші підзаконні та нормативно-правові документи. Варто зауважити, що **секуляризація школи і церкви**, яка прописана в ст. 35 Конституції України, також згадується як законодавча норма в ст. 6 Закону України «Про освіту» [6], де говориться, що однією з засад державної політики у сфері освіти та освітньої діяльності є **принцип невторчання релігійних організацій в освітній процес**, та у ст. 31 цього ж Закону, яка визначає, що державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій) та **мають світський характер**. Та варто зауважити, що за порушення вищевказаних положень Законів **не передбачено жодної юридичної відповідальності** ні для освітян, ні для представників релігійних чи громадських об'єднань, які в силу тих чи інших причин залучали учнів чи студентів державних навчальних закладів до процесів, що заборонені вищезазначеними нормами Законів.

Щодо питання про релігійну освіту, то Закон України № 498-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів» [7], прийнятий Верховною Радою України 2 червня 2015 року визначає, що релігійні організації, які зареєстровані у встановленому законодавством порядку, **можуть бути засновниками (власниками)** вищих, професійно-технічних, загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів. Цей закон забезпечує конституційне право віруючих батьків або осіб, які їх замінюють, на виховання дітей відповідно до своїх власних релігійних переконань. Також, у 2014 р. було внесено доповнення у

п.п. 6 п. 5 розділу XV Закону України “Про вищу освіту” яким передбачається **державне визнання документів** про вищу духовну освіту, наукових ступенів та вчених звань виданих закладами вищої духовної освіти. Як наслідок, Наказом Міністерства освіти і науки України № 1483 від 30.12.2021 р. [8], релігійна наука «Богослов'я» виділилась в окрему галузь знань з присвоєнням кваліфікаційного шифру 04 та коду спеціальності 041. Це дало можливість для проходження вищими духовними навчальними закладами процедури ліцензування та акредитації при збереженні їхніх особливостей, створення та діяльності аспірантури, докторантури, спеціалізованої вченої ради за галуззю знань «Богослов'я».

Визнання державою дипломів та дозвіл на заснування релігійними організаціями навчальних закладів, на нашу думку, повністю **відповідає вимогам міжнародного права**. Так, зокрема, згідно з Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (ЮНЕСКО 1960), дозволяється створювати чи зберігати різні системи освіти та навчальні заклади за мотивами релігійного або мовного характеру. Однак, входження в ці системи або вступ до цих закладів має бути добровільним, а освіта яку вони надають повинна відповідати нормам та вимогам які визначаються та затверджуються відповідними компетентними органами, зокрема щодо освіти одного і того ж ступеня [9]. Прийняття вищезазначених законів та норм є основою для задоволення реалізації права людини на релігійну освіту в Україні, що є одним із складників свободи віросповідання як невід'ємного права будь-якої особи [10].

Всі вищезазначені доповнення до норм законів та введення окремої спеціалізації в контексті задоволення права людини на релігійну освіту стосуються **тільки приватних вищих навчальних закладів**. У середніх і дошкільних навчальних закладах, що фінансуються з державного бюджету, і надалі згідно законів України діє політика **чіткої секуляризації школи і церкви**. Та в суспільстві час від часу виникає питання: чи є в Україні запит на школи, де б світська освіта надавалась разом з вивченням релігійної?

В Україні наразі існує конфесійне різноманіття зареєстрованих релігійних організацій. За даними Державної служби статистики [11] станом на 1 січня 2021 року в Україні налічувалась така кількість релігійних організацій: православних – 19867, католицьких – 5280, протестантських – 10774, громад іудейського віросповідання – 372, громад мусульман – 291, організацій східних культів – 168, інших організацій – 297. Крім того, діяло 1677 незареєстрованих релігійних організацій. Виходячи з цих даних можна зробити висновок, що 96 відсотків від усіх зареєстрованих релігійних організацій є **християнськими**, в той час, як згідно проведеного соціологічного дослідження у 2020–2022 рр. [12] кількість віруючих, що відносять себе до християнських церков (різних напрямків) складає 84 відсотки. Тож можна з впевненістю сказати, що в Україні **як домінантна авраамічна релігія якісно превалує християнство**, а такий високий відсоток віруючого населення стимулює потребу викладання в школах предмету духовно-релігійного спрямування. Та, згідно діючих норм та законів України, таке нововведення можливе тільки в школах приватного характеру.

Сьогодні в Україні дійсно діє багато приватних навчальних закладів, заснованих різними нацменшинами, церквами та фондами, що представляють інтереси тієї чи іншої релігійної організації з метою не лише надання базової середньої чи навіть вищої світської освіти для молоді, але й для збереження і розвитку власної культури, релігії та етнокультурних цінностей. Ці школи акредитовані Міністерством освіти та науки України (МОН України), тобто дипломи та атестати цих шкіл про отримання освіти різного ступеня визнаються державою на рівні з документами про освіту з бюджетних установ.

Щодо приватних шкіл релігійного спрямування, **акредитованих МОН України**, та їх приналежності до різноманітних релігійних течій, деномінацій та вірувань можна заявити наступне:

В Україні майже всі приватні школи, що засновані організаціями **християнської віри**, належать до **протестантських деномінацій**. В десятках таких шкіл відбувається повноцінний навчально-освітній процес, так само як і в державних навчальних закладах. Крім напрацювання програми навчально-виховного процесу згідно вимог МОН України у кожній школі працює капелан, який забезпечує духовне наставництво учням та вчителям, проводить ранкові лінійки, уроки християнської етики, звершує духовну і наставницьку роботу для всього закладу. Робота капелана в школі є надважливою, адже йому довірено дбати про духовну атмосферу всього закладу. У цих школах вчать діти що належать до адвентистських сімей, діти п'ятидесятників, баптистів та інших протестантських деномінацій [13].

Також в Україні діє **одна акредитована школа**, заснована католицькою церквою – «Приватний навчально-виховний комплекс «Католицька школа II-III ст. – гімназія св. Василя Великого» у м. Івано-Франківськ, яка частково фінансується коштами місцевого бюджету згідно програми «Підтримки та розвитку приватних загальноосвітніх шкіл міста Івано-Франківська» [14]. У школі дотримуються державного стандарту освіти та застосовують принципи християнської моралі, а духовний супровід у школі здійснюють отці Василіяни. Навчання розпочинається з ранкової зустрічі та молитви. Впродовж тижня, а також у великі християнські свята учні та вчителі мають змогу брати участь у Божественній Літургії, яку супроводжує шкільний хор.

Щодо православних деномінацій, то в Україні **немає жодного** навчального закладу заснованого православними церквами, який би надавав атестат про середню світську освіту та одночасно навчав православної релігійної традиції. Проект першої української православної школи «Trinity», що мав бути запущений 1 вересня 2022 року в Києві під кураторством Української православної церкви Московського Патріархату, так і не був реалізований.

Для здобуття світської освіти, що базується на вивченні **єврейської традиції**, в Україні діють понад сорок навчальних закладів в яких велика увага приділяється духовному розвитку, вивченню національних традицій, культури та знань про традиційне єврейське виховання **для етнокультурної ідентифікації учнів і студентів**. Від дитячих садочків і до Міжнародного педагогічно-гуманітарного інституту «Бейт-Хана» в основу освітнього процесу покладено вивчення святих для євреїв книг – Тори, Танаху та Талмуду, мови івриту, історії, традицій, літератури та культури єврейського народу, що в свою чергу жодним чином не перешкоджає у процесі навчання отримати акредитовані атестати і дипломи та весь обсяг знань, що відповідає вимогам Міністерства освіти [15].

Також в Україні є приватні навчальні заклади **засновані мусульманами**. До прикладу можна взяти засновану у 2014 році і ліцензовану на освітню діяльність згідно з розпорядженням КМДА № 1155 від 20.09.2017 р. гімназію «Наше майбутнє», де **поєднується світська освіта та духовні традиції**. Поглиблене вивчення української мови та літератури поєднується з вивченням арабських текстів, факультативними заняттями з Корану та ісламської етики на базі мусульманської традиції освіти. У всіх навчальних закладах мусульманського спрямування для дотримання культурної самобутності впроваджено халяльне харчування учнів та традиційно-стриманий стиль шкільної уніформи [16].

Варто зауважити, що всі вищезазначені приватні заклади користуються великою популярністю не тільки серед релігійних деномінацій що їх заснували, але й серед тих громадян, що не сповідують певну релігійну традицію; також всі, крім іудейських шкіл, допускають до навчання дітей іншого віросповідання чи конфесійності.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в українському суспільстві є **запит** на те, щоб шкільний освітній процес супроводжувався викладанням певних морально-релігійних дисциплін.

Для розуміння того, як така практика працює у світі, можна привести приклади присутності чи секуляризації автохтонних релігій, церков чи філософсько-ідеологічних течій в державних (бюджетних) школах деяких країн, та проаналізувати їх вплив на суспільство [17]:

У **Німеччині** держава в цілому гарантує право викладання релігії в школах. Але, оскільки Німеччина є федеративною республікою, на практиці це питання кожна земля вирішує самостійно. Наприклад, у Баварії та Гамбурзі уроки релігії є обов'язковим в усіх школах, а в Берліні до програми входить лише предмет під назвою «Етика». У цьому курсі діти вивчають моральні цінності та філософію, без прив'язки до віри. Релігію також можна вивчати факультативно за бажанням, при цьому, до 14 років рішення за дитину приймають батьки, і найчастіше вибір припадає **на вивчення католицизму або протестантизму**. В останні роки дедалі більше німецьких федеральних земель вводять у шкільний навчальний план також уроки з основ ісламу. Так влада намагається поєднати традиційні ісламські цінності з демократичними – толерантністю і рівноправністю статей.

У **польських** школах діти двічі на тиждень вивчають Закон Божий, де знайомляться з основами католицизму. Учні молодших класів вчать молитви, малюють малюнки на релігійну тематику, а старшокласники вивчають історію церкви та спілкуються на філософські теми. Програму курсу розробляла Католицька церква, якій і підпорядковуються вчителі релігійного виховання. Формально Закон Божий не є обов'язковим предметом, тому школи просять батьків учнів писати заяви з проханням вивчати релігію. Теоретично в школярів також є можливість вивчати основи

іншої віри, ходити на заняття зі світської етики або самостійно займатися в бібліотеці. На практиці понад 90% польських учнів відвідують Закон Божий, а оцінку за цей предмет ставлять в атестат і враховують під час підрахунку середнього балу. Такий підхід держави до питання вивчення в школах основ католицизму дає свої плоди на релігійно-культурному рівні суспільства. Так, 92% її 38-мільйонного населення є охрещеними католиками і трохи менше ніж половина з них є *dominicans* (тими, хто регулярно відвідує недільні служби).

У **Пакистані** іслам сунітського напрямку є **державною релігією**. Від народження кожна дитина отримує спеціальну дитячу книгу з основними положеннями Корану, різними молитвами і обрядами. Підрісши, діти вивчають релігійні книги під наглядом вчителя в дитячій групі, яка формується при мечеті. Там вони вчать основні традиції й аспекти ісламу. Для багатьох малозабезпечених сімей такі релігійні групи – це єдина освіта, яку вони можуть дати дітям. На основі вивчення Корану, по суті, формують і програму в традиційних школах. Там діти можуть самостійно обрати шлях навчання – загальноосвітній або хафізний. У першому випадку діти, крім Корану, вивчають також інші предмети, наприклад мову, математику, образотворче мистецтво. У другому – фактично вчать тільки предмети, пов'язані з релігією, під керівництвом хафіза чи духовної особи.

Церква в **США** відокремлена від держави, що позначається і на освітній політиці [18]. У державних школах, де вчиться 85% дітей, релігію не викладають. Навіть більше, побоюючись судових позовів від батьків, адміністрації багатьох шкіл вводять заборони на згадування будь-яких релігійних термінів. Та вчителі можуть обговорювати історію релігії і основних релігійних осіб в контексті представлення історичних та поточних подій, адже розуміння християнства необхідне для розуміння мотивації хрестових походів, розколи мусульманської віри пояснюють підживлення більшості конфліктів на Близькому Сході, пацифістські тенденції буддистів допомагають пояснити, чому Китай до сих пір займає великі частини Тибету. Державні школи можуть навчати релігії, але не проповідувати її, можуть давати учням інформацію про релігію неупередженим і об'єктивним чином, наприклад, обговорювати вплив релігії на історію, мистецтво, музику і літературу або викладати курс із порівняльної релігії, але вони не можуть викладати навчальну програму на релігійному ґрунті. Державні школи не можуть нехтувати перевіреними науковими теоріями, як-от еволюція, навіть якщо дехто вважає, що це суперечить їх релігійним переконанням [19]. У школах деяких штатів навіть переглядають навчальну програму, щоб виключити з літературних текстів уривки релігійного характеру. Деякі релігійні сім'ї (близько 5%) через незгоду з такою освітньою політикою навчають дітей вдома. Інакша ситуація в приватних школах США, де у мережі католицьких чи протестантських шкіл поряд з світською викладають і релігійну науку.

В **Ізраїлі** школи **засновані державою** розділені на три типи: **державні, державно-релігійні та ортодоксально-релігійні**. Більшість дітей (близько 70%) відвідують державні, тобто світські, школи, 25% дітей ходять до державно-релігійних шкіл, де вивчення релігійних предметів займає близько 40% часу, решта – 5% дітей відвідує ортодоксально-релігійні школи. У ортодоксально-релігійних школах наголос робиться саме на догмах іудейської культури, дівчата та хлопці навчаються окремо з першого класу, більшість часу присвячена вивченню священних книг, серед них, звичайно ж, книги Тори, а кожен день починається з традиційної ранкової молитви. У державно-релігійних школах більшість часу учні вивчають так звані світські предмети: математику, англійську тощо. В решту часу учні зайняті вивченням релігійних дисциплін. Але це зазвичай менш поглиблене вивчення, порівняно з ортодоксальними школами. У державних, світських школах, Танах теж **обов'язкова складова** навчальної програми, дисципліна, за якою учні, які закінчують школу, складають іспит на атестат зрілості. Слід, щоправда, зауважити, що в таких школах на викладання Танаху відводяться лічені навчальні години, однак суть справи це не змінює: **у всіх державних школах Ізраїлю Танах - обов'язковий предмет для вивчення**.

У **Китаї** проживають представники різних релігій та філософських течій, але в державних школах, в силу комуністично-соціалістичного устрою країни, жодну з них не вивчають. Зате в загальноосвітній програмі є такі предмети як «Мораль», «Етика», «Ідеологія» і «Політика». Влада вважає, що саме ці дисципліни мають формувати підлеглисть суспільству і **відповідальність перед ним**, вчать бути відданими і смиренними перед наставником, учителем чи керівником. Варто зауважити, що у 2022 році Комуністична партія Китаю зобов'язала вчителів початкових шкіл в провінції Чжецзян підписати «обіцянку члена Комуністичної партії не вірити ні в яку віру». При цьому влада наказала викладати марксизм, атеїзм і активно просувати соціалізм [20].

У **Фінляндії** батьки школярів повинні зробити вибір, що вивчатимуть їхні діти: релігію чи етику. Якщо батьки вибрали релігію, її починають викладати вже з першого класу. У більшості класів це основи християнства: 94% вивчають лютеранство, але може бути й релігія меншості. Для цього треба, щоб у школі сформувалася група мінімум з трьох учнів, які сповідують цю релігію, тоді для них можуть запросити священнослужителя їх віросповідання. Вивчення етики замість релігії вибирає дуже незначна кількість сімей – близько 3%. Тут варто зауважити цікавий факт: на основі щорічного дослідження World Happiness Report, в 2023 році Фінляндія шостий рік підряд стала країною з найщасливішим населенням у світі.

У **Туреччині** релігію вивчають у початковій і середній школі. Програма знайомить учнів з більшістю світових релігій, але істотна частина курсу присвячена вивченню ісламу. Також, в контексті встановлення в країні шаріату (ісламського правового устрою), влада Туреччини у 2017 році прибрала з шкільного курсу вивчення теорії еволюції, натомість збільшили кількість годин для вивчення концепції джихаду [21]. Нерелігійним сім'ям надається можливість віддавати дітей у приватні школи, де релігію не вивчають взагалі.

У **Франції**, як єдиній секулярній державі Європи, законодавство забороняє вивчення релігії в державних школах. А з 2004 року в школах також заборонено носити будь-яку релігійну символіку чи атрибути. Наприклад, за носіння хіджабу можуть оштрафувати на суму від 150 євро. Батьки, які хочуть, щоб їхні діти вивчали релігію, можуть віддати дітей у приватні школи або дозволити їм відвідувати релігійні громади, де є дитячі освітні курси. Більшість приватних навчальних закладів у Франції – католицькі, хоча чисельність приватних мусульманських теж різко зростає, враховуючи потреби дев'ятимільйонної мусульманської громади.

Що стосується **України**, то у 1992 році у трьох областях – Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській як регіональний та експериментальний курс було введено у школах предмет «Основи християнської моралі». Це викликало багато запитань не тільки через **порушення прямої норми Конституції**, але й через професійну слабкість священнослужителів, які проводили уроки дітям, відсутність належних програм, навчальних планів, методичної і навчальної літератури. Такі уроки нерідко перетворювались з основ моралі на банальну катехизацію і доведення священнослужителем «істинності і правдивості віри саме його конфесії», що по факту тільки загостило міжконфесійні церковні конфлікти тогочасної України. Наступним кроком у впровадженні вивчення духовно-моральних предметів у державних школах став меморандум про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 18 квітня 2000 р., та і це не дало жодних позитивних результатів ні для державотворення, ні для духовного розвитку українців.

Станом на сьогодні документом, що визначає взаємодію держави і церкви в освітніх процесах у державних школах можна вважати угоду про співпрацю між МОН і Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, яка була підписана 25 серпня 2021 року Сергієм Шкарлетом, міністром освіти і науки України, і Блаженнішим Святославом, черговим головою у Раді Церков [22].

Згідно цієї угоди Міністерство освіти **погоджується щодо необхідності подальшого сприяння** викладанню курсів морального спрямування у закладах загальної середньої освіти та виховання на засадах моральних і духовних цінностей у закладах дошкільної освіти з метою формування у здобувачів освіти засад моральності і духовності та для забезпечення належного виховання молоді. Та нажал, **на сьогодні не розроблено** нормативно-правового механізму, який би врегулював і врегламентував закладені в угоді наміри співпраці.

Підсумовуючи слід наголосити, що Україна на сьогодні – поліконфесійна держава з великим відсотком віруючого населення. У такому випадку церква проявляє себе як **потужна структура** громадянського суспільства, змушуючи і певні верстви населення і державну владу до відповідного способу дій та дотримання певних норм. Тому, **обов'язком держави**, в контексті становлення здорового українського суспільства, є залучення церкви до освітнього процесу в державних освітніх закладах. Та це в жодному разі **не має бути тотальною катехизацією**. Міністерство освіти разом з представниками церков повинні розробити курс духовно-морального спрямування і запровадити предмет з **історії та філософії української духовності**, в якому, крім історичного, філософсько-теологічного, культурно-мистецького та правничого аспектів будуть розглядатись і соціально значимі проблеми, вивчатись принципи єдності сім'ї та громадськості, взаємовідповідальності та гуманізму. Такий курс має стати фундаментом для формування основ громадянської свідомості і базуватись на принципах толерантності, плюралізму, демократичності, самоповаги та самовдо-

сконалення з **обов'язковим означенням власної національно-історичної та культурної самобутності** заради духовного відродження та зросту Української Держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 від № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 року № 987-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), Документ 995_004, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 від № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
6. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст. 294). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19#Text.
8. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1483 від 30.12.2021 р. URL: mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/30/041-Bohoslovya_bakalavr.30.12.21.pdf.
9. Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (ЮНЕСКО 1960). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text.
10. Ярмол Л. Питання про право людини на релігійну освіту як складник свободи віровизнання// Людина: становлення та розвиток: Вип. 4. Філософські пошуки. – Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 1997. – С. 276–279.
11. Державна служба статистики України // Статистичний збірник 2022 // URL: ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_Ukraine%20in%20in%20figures_21u.pdf.
12. Війна і церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні. 2022 р. (Інформаційні матеріали) URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/02/13/2022_Religiya_SITE.pdf.
13. Офіційний вебсайт Церкви адвентистів сьомого дня// «Білоцерківська школа отримала ліцензію та стала лицеем» URL: adventist.ua/news/ukraine/bilotserkivska-shkola-otrymala-litsenziu-ta-stala-litseiem/.
14. Офіційний вебсайт Католицької школи святого Василя Великого. URL: <https://schools.vv.if.ua/>.
15. Офіційний сайт Федерації єврейських громад України. URL: www.fjc.org.ua/templates/section_cdo/aid/5724464/jewish/page.htm.
16. Офіційний сайт Конгресу мусульман України. URL: [/www.araaid.org/ua](http://www.araaid.org/ua).
17. Освіторія // «Як викладають релігію в школах різних країн світу» // URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-vykladayut-religiyu-v-shkolah-riznyh-krayin-svitu/>.
18. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх / Пер. з англ. О.М. Мокровського. – Веселка, 1993. – 192 с.
19. Religion in the Public School Curriculum – <http://www.freedomforum.org/publications/first-findingcommonground/B07.inPublicSchool.pdf>.
20. «Комуністична партія Китаю наказує вчителям утверджувати марксистські релігійні погляди, пропагувати атеїзм» // The christianpost // URL: www.christianpost.com/news/china-teachers-ordered-to-establish-marxist-religious-view.html.
21. DW // У турецьких школах припиняють викладати теорію Дарвіна // Стас Соколов // 24.06.2017 р // URL: www.dw.com/uk/y-tureckih-shkolah-pripinyayut-vykladati-teoriyu-darvina/a-39403444?maca=ukr-tco-dw.
22. Офіційний вебсайт Української Греко-католицької церкви// Було підписано Угоду про співпрацю між МОН і ВРЦіРО // 25.08.2021 р. URL: archives.ugcc.ua/articles/ugoda_pro_spiivpratsyu_mizh_ministerstvom_osviti_i_nauki_ukraini_ta_vseukrainskoyu_radoyu_tserkov_i_religiynih_organizatsiy_94174.html.